

Liutauras Kraniauskas

## Posovietinis vyriškumas: išbrauktas ar nepastebėtas darbotvarkės klausimas? (II)<sup>1</sup>

**Santrauka.** Straipsnyje svarstoma, kokią reikšmę pokomunistinių visuomenių maskulinizmo diskurse gali įgyti posovietinio vyriškumo sąvoka. Trumpai apžvelgus pagrindines buvusios Sovietų Sąjungos ir Lietuvos studijas vyrų klausimais konstatuojamas aiškesnio istoriskumo matmens trūkumas, kurį galėtų kompensuoti posovietinio vyriškumo sąvoka. Posovietinės sąvokos turinio ieškoma trijuose teorinėse apybraižose – A. Juškos (2003), S. Ušakino (2002) ir A. Tereškino (2008). Kritinė šių autorių tekstų apžvalga teikia postūmą naujiems bandymams suteikti sovietinio vyriškumo sąvokai aiškesnę analitinę dimensiją ir turinį. (Šiame numeryje publikuojama antroji straipsnio dalis).

**Pagrindiniai žodžiai:** vyriškumas, lyties identitetas, vyrai, posovietinis vyriškumas

**Keywords:** masculinity, gender identity, males, post-Soviet masculinity

### 2.2. Vartotojiška elgsena ir „naujieji rusai“

Sergėjaus Ušakino tekstai apie vyriškumą yra vieni iškiliausių visoje Rusijoje ir buvusioje posovietinėje erdvėje (Ушакин 2002a; Ушакин 2002b; Ушакин 2007). Šis autorius, simpatizuodamas struktūrinei-semiotinei analizei bei postmodernizmui, siūlo gana originalias interpretacijas *vyriškumo* temomis. Interpretuodamas elgseną, kalbą, situacijas ar objektus kaip ženklus, Ušakinas sugeba užčiuopti gilesnius šiuolaikinės kultūros klotus ir dominuojančius diskursus. Vyriškumo atributai ir elgsenos modeliai jį domina kaip kultūros įgalintos mąstymo sis-

temos, todėl vyriškumo apraiškų dažniausiai ieškoma kultūros epifenomenuose – literatūrinėje, kinematografinėje, filosofinėje ar kasdienėje vaizduotėje.

Tikriausiai dėl Ušakino simpatijų postmodernizmui, daugelyje jo tekstų galima stebėti estetišką mėgavimąsi kalbos (de-)konstravimu, leidžiančiu jam kurti originalią kalbą, kalbėjimo stilių ir socialinę kritiką. Jis nesidomi tais klausimais, kurie aktualūs struktūrinei ar socialinio veiksmo analizei, – priežastingumu, dominuojančiais modeliais, kiekybinėmis išraiškomis, socialinėmis

<sup>1</sup> Pastaba: I-oji šio straipsnio dalis publikuota *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2008/2 (22) numeryje.

permainomis, istoriškumu, elgsenos sąsajomis su gamybos ar politine sistemomis. Todėl ir posovietinio vyriškumo interpretacija, pasiūlyta trumpame rašinyje „Posovietinėje (lyčių) rinkoje: vartojimas simbolinio deficito sąlygomis“ (Ушакин 2002c), gali pasirodyti šiek tiek spekuliatyvi.

Ušakinas posovietinį vyriškumą rekonstruoja pasitelkęs siužetinę, arba naraciją, analizę, kurios pagrindą sudaro dviejų kultūros kategorijų sistemų – „sovietinis vyras/sovietinė moteris/Sovietų Sąjunga“ ir „naujas rusas vyras/nauja rusė moteris/nauja (posovietinė) Rusija“ – reikšmių bei jų santykio identifikavimas. Empirine medžiaga siužetinei analizei tapo Barnaulo aukštųjų mokyklų studentų rašiniai, kuriuose, Ušakino prašymu, studentai pabandė apibūdinti minėtas kategorijas, perteikti savo asociacijas bei vertinimus. Bandant teisingai suprasti posovietinio vyriškumo interpretaciją, svarbu atkreipti dėmesį į du metodologinius Ušakino analizės aspektus. Pirma, studentams suformuluotoje užduotyje sąvoka „naujasis rusas“ neimplikavo populiarios anekdotinės kultūros sukurtą personažą. Studentų prašyta aprašyti *naujos* (posovietinės) gyvenamosios tikrovės kategorijas, kurios yra netapačios *senai* arba buvusiai, t.y. sovietinei, tikrovei. Antra, sovietinės tikrovės aprašymas studentų rašiniuose buvo greičiau kuriamas kaip įsivaizduojamas konstruktas, nei konkrečios patirties rekonstrukcija atmintyje.

Tyrime dalyvavę studentai 1984–1986 m., kai prasidėjo ryškios sovietinės visuomenės permainos, buvo tik trijų-dešimties metų amžiaus vaikai. Todėl jų, kaip vaikų, santykis su sovietine tikrove negalėjo būti

sąmoningas ir adekvatus, kaip suaugusiųjų. Jų sovietinės visuomenės pažinimo patirtis formavosi kasdienėje buityje, stebint aplinkinių suaugusių žmonių elgseną ir masinių informavimo priemonių sukurtus literatūrinius ar kinematografinius pasakojimus. Kitaip sakant, studentų rašiniuose sovietinė sistema – ideologija, propaganda, suaugusių pasaulio kasdienybės režimas, ritualai – buvo apmąstoma pasitelkus kitų žmonių sukurtus vaizdinius ir vaizduotes. Tokia metodologija Ušakinas, kaip kultūros tyrinėtojas, siekia identifikuoti dominuojančias kultūrines mąstymo schemas, arba „metaforišką mitinę tikrovę“ (ten pat; 341), bet ne konkrečias elgesio apraiškas.

Kokias reikšmių konfigūracijas įgyja vyriškumas naujoje posovietinėje simbolinėje tikrovėje, o tiksliau – ideologinėje mąstymo struktūroje? Kaip teigia Ušakinas, mitologinėje vaizduotėje sovietinė tikrovė priešpriešinama posovietiniam gyvenimui pasitelkiant *nepritekliaus* ir *gausos* kategorijas. Sovietinę tikrovę studentai apibūdino tokiomis sąvokomis, kaip deficitas, blatas, ilgos eilės bei tuščios lentynos, o naująją socialinę tvarką reprezentavo pinigai, prabanga, vartojimas, pilnos lentynos, prekių gausa. Tokioje mąstymo struktūroje posovietinis vyriškumas vienareikšmiškai susiejamas su turto ir sėkmės simboliais, kur naujo vyro tipą geriausiai nusako arba anekdotinė „naujojo ruso“ metafora, arba idealizuotas „pasiturinčio/sėkmingai besiverčiančio vyro“ vaizdinys.

Analizuodamas studentų rašinius, Ušakinas pažymi, kad politinės *sovietinė* ir *posovietinė* tikrovės apmąstomos pasitelkiant

vartotojišką elgseną. Todėl ideologinėje sąmonėje politinės sistemos transformacija pirmiausiai interpretuojama kaip *vartojimo režimo pasikeitimas*. „Metaforiškoje mitinėje“ mąstymo struktūroje vartojimas įgyja privilegijuotos socialinės veiklos statusą. Jis tampa žymiai reikšmingesne veiklos sritimi nei gamyba, darbas ar socialumo palaikymas. Vartojimo socialinę svarbą lemia dvi priežastys. Pirma, vartojimas ir jo akivaizdumas pasižymi simbolinio ženklinimo galia. Vartojamų daiktų gausa, prabanga, įsivaizduojamos daiktų vertės leidžia identifikuoti/parodyti asmens perkamąją galią ir poziciją socialinėje hierarchijoje. Socialiniai skirtumai ir klasinė padėtis atsiskleidžia vartojimo praktikose. Kuo daugiau prabangos asmuo demonstruoja, tuo aukštesnis jo socialinis statusas. Kitaip sakant, vartotojiška elgsena tampa galingu simboliniu ženklu ir ženklinimo praktika. Antra, vartotojiška elgsena yra socialinį kapitalą akumuliuojanti praktika, ypač perkamosios galios akivaizdumas ir demonstratyvus vartojimas. Pasitelkęs Pierre Bourdieu (1984) skonio teoriją (pranc. *jugement*), Ušakinas daro prielaidą, kad vartojimo kaip statuso ženklinimo subtilybių išmanymas leidžia akivaizdžiau įtvirtinti socialines skirtis simbolinėje hierarchijoje. Simbolinė galia bei pranašumas pasiekiami vartojimo, stiliaus, demonstruojamų daiktų ir kuriamo įvaizdžio dėka.

Parodydamas simbolinės galios ir vartojimo sąsajas, Ušakinas sukuria prielaidas lyčių santykių struktūros analizei. Jo teigimu, vartojimas tampa savotišku visrakčiu, leidžiančiu aiškiau suprasti posovietinio lyčių režimo konfigūracijas, o konkrečiau –

posovietinį vyriškumą ir vyriškas tapatybes. „Kai viešas vartotojiškų įpročių ir stiliaus demonstravimas tapo esminiu dėmeniu dominuojančiojo statuso/įvaizdžio formavimo procese, vartojimas pradėdamas suprasti kaip „vyriškos“ veiklos atmaina“ (Ушакин 2002; 345).

Tai, kad vartojimas, o ne kokia nors kita socialinė veikla, posovietinėje visuomenėje pasidarė viena svarbiausių vyriškos tapatybės raiškos sferų, geriausiai iliustruoja „naujojo ruso“ portretas: pinigingas vyras su ryškios spalvos švarku (dažniausiai raudonu), džipu, gražių meilužių apsuptyje, restoranų ir prabangos aplinkose, su dideliu pinigų maišu, daug geriantis ir valgantis (apie ką galima spręsti iš jo apkūnaus kūno), storomis aukso grandinėmis ant riešų ir kryžiumi ant krūtinės. Nors tai yra anekdotinis „naujojo ruso“ tipas, išvardinti buitiniai apibūdinimai kartu yra ir subtili sociologinė posovietinio vyriškumo analizė. „Naujojo ruso“ vyriškumas išreiškiamas kaip galios pozicija, kurią ženkлина finansinė galia ir perdėta gausa. Kiekybinė vartojimo išraiška yra akivaizdžiausias ir efektyviausias pranašumo įrodymas. „Naujas rusas“ kaip naujos tikrovės personažas įdomus ir tuo, kad čia statuso simboliai išlaiko glaudžias sąsajas su sovietinio režimo statuso ženklinimo gramatika. Naujo vyro tipo apibūdinimuose akivaizdžiai dominuoja daiktai, kurie vėlyvame sovietmetyje buvo geidžiamas deficitas, ir jų gausa, reišianti materialią gerovę.

Ušakinas suvokia, kad posovietinis vyriškumas negali būti redukuotas tik į „naujojo ruso“ tipą. Mitologinėje sąmonėje jis rekonstruoja ir kitą vyriškos tapatybės modelį.

Šiam tikslui jis pasitelkia Bourdieu (1984) distinkciją tarp „reflektuojančio skonio“ (pranc. *goût de la réflexion*) ir „būtinybe grindžiamo skonio“ (pranc. *goût des sens*), įgalinančią diferencijuoti panašią ekonominę ir piniginę galią disponuojančius individus simbolinėje hierarchijoje. Tai „naujasis stilingas rusų džentelmenas“ (Ушакин 2002c; 353). Šis vyriškumo tipas, kaip ir „naujasis rusas“, susaistytas su akivaizdžia perkamąja galia ir turtu. Abu tipus jungia tai, kad vyriškos tapatybės konstravimas susijęs su vartojimu ir pinigais. Skirtumas tarp „naujo džentelmeno“ ir „naujojo ruso“ grindžiamas gebėjimu įvaldyti naujus kultūrinius vartotojiškos elgsenos kodus ir kalbą, neredukuojamus į kiekybines išraiškas ir žymiai adekvatesnius šiuolaikinio gyvenimo kontekste. Ušakino pasiūlytoje interpretacijoje „naujasis rusas“ lieka įkalintas vis dar veiksmingame sovietinio vartojimo kodų ir ženklavimo režime, kur statusas simbolizuojamas per kiekybinius perkamosios galios indikatorius, o „stilingas džentelmenas“ savo vartotojiška elgsena demonstruoja naujos – ne sovietinės ir ne posovietinės<sup>2</sup> – socialinės tikrovės ženklų ir simbolių kalbą.

Kuo Ušakino svarstymai reikšmingi posovietinio vyriškumo studijoms ir kas liko nepastebėta jo rašinyje? Jei Juška ir jo kolegos (2003) posovietinį vyriškumą svarsto kintančiame produktyvaus darbo ir darbo rinkos kontekste, tai Ušakiną domina vartojimas ir jo reikšmių bei režimų kaita. Vartoji-

mas ir ypatingai demonstratyvus vartojimas suvokiamas ne tik kaip aukštesnio statuso išraiškos būdas, bet ir kaip lyties tapatybės konstravimo erdvė, kur vartojimas tampa „vyrišku“ užsiėmimu. Šiuose svarstymuose atgaivinama klasikinė amerikiečio ekonomisto Thorsteino Vebleno (1899/2007) dykinėjančios klasės (angl. *leisure class*) bei *demonstratyvaus vartojimo* (angl. *conspicuous consumption*) teorija, kur dėmesys sutelkiamas į viešai demonstruojamus ir matomus statuso simbolius.

Ušakino interpretacijoje vyriškumas įgyja simbolinės raidos dimensijas, kurių suvokimui reikalingi semiotiniai „perskaitymo“ įgūdžiai, o „semiotinio ženklavimo“ įgūdžių sąsajos su sovietiniu vartojimo režimu leidžia kalbėti apie posovietinį vyriškumą kaip unikalų istorinį reiškinį. Geriausias tokio vyriškumo pavyzdys yra „naujieji rusai“. „Naujieji rusai“ ne kaip anekdotinis personažas, bet kaip nauja socialinė grupė, kuri pasinaudojusi sovietinės sistemos griuvimu gana greitai praturtėja, ekonominiu požiūriu sparčiai kyla aukštyne visuomenės klasinėje struktūroje, bet savo tapatybę formuoja pasitelkdami tuos ženklavimo būdus, kurie savo reikšmės įgijo sovietmečiu. Šioje naujų turtuolių kategorijoje vyriškas identitetas formuojamas pasitelkiant kiekybinius vartojimo aspektus.

Nors demonstratyvaus vartojimo sąsajų su lyties tapatybėmis svarstymus galima atpažinti ir kitų rusų tyrinėtojų darbuose

<sup>2</sup> Sakydamas „ne posovietinės“ turiu galvoje tai, kad ši sąvoka nenurodo jokių dabarties sąsajų su sovietinės socialinės tikrovės apraiškomis – gyvensenos būdu, socialinėmis sistemomis, struktūriniais elementais, tapatybėmis, idėjomis, ritualais, kultūros reikšmėmis. Tuo metu sąvoką „posovietinis“ visada implikavo sovietinės tikrovės poveikį ar jos likutinį efektą dabartyje, – kad ir nežymų, užslaptintą, fragmentišką.

(Мещеркина 2002; Чернова 2003), drįsčiau teigti, kad Ušakino kuriamas pasakojimas apie semiotinį ženklinį yra gana originali tezė posovietinio fenomeno studijoms. Tačiau ji turi šokių tokių trūkumų, kuriuos pabandysime įvardinti.

Pirma, Ušakinas vartojimą aptaria tų socialinių grupių kontekste, kurioms būdingas kiekybinis turto ir prabangos demonstravimas. Aišku, šias socialines grupes kaip kultūrinius vaizdinius jis rekonstruoja iš savo studentų rašinių, todėl visai suprantama, kad kitos socialinės grupės, nepasižyminčios demonstratyviu vartojimu ar didesne perkamąja galia, lieka anapus jo analizės lauko. Tačiau vartojimas kaip semiotinio ženklinimo praktika yra būdinga visiems visuomenės sluoksniams – ne vien tik tiems, kurie pasižymi didesne perkamąja galia. Mažas pajamas turintys vyrai taip pat vartoja daiktus, suteikia jiems savitas reikšmes, susieja juos su savo tapatybėmis, o jų semiotinio ženklinimo praktikos yra šiek tiek kitokios, nei piniginių galios demonstravimo remiantis prabangos daiktais praktikos. Posovietinio konteksto tyrinėtojai turėtų klausti, kas tampa storos auksinės grandinės, džipo, restoraninės aplinkos, prabangaus mobilaus telefono ar raudono švarko pakaitu tiems vyrams, kurių pajamos nedidelės? Ar šių vyrų pasididžiavimo ir tapatybės simboliais galėtų būti modernių buitinių įrankių dėžė (pvz., gražtas „Makita“ ar „Fiskars“ kirvukas), pigūs rūbai su žinomų prekinių ženklų klastotėmis (pvz., sportinis džemperis „Nike“ ar „Adidas“), išsklavimas gamtoje (su vyro rankomis užmarinuotais bei iškeptais šašlykais ir stipriu alkoholiu)? Kokios

vartojimo praktikos būdingos mažas pajamas turintiems vyrams? Kiek šioje grupėje vartojimas bei semiotinis ženklinimas išlaiko sąsajas su sovietinio režimo suformuotomis reikšmėmis ir praktikomis? Manau, kad Ušakinas teisingai atkreipia dėmesį į naujai atsiradusią pasiturinčių žmonių kategoriją kaip posovietinio vyriškumo pavyzdį, tačiau jo semiotinė analizė įgytų žymiai didesnę vertę išplėtus socialinių grupių ir jų reprezentacijų ratą.

Antra, Ušakino teigimu, vartojimas posovietinėje tikrovėje tapo „vyriška“ veikla, ženklinančia jo pranašumą. Šiame teiginyje būčiau linkęs kritiškiau pažvelgti į patį „ženklino“ fenomeną ir suabejoti jo natūralumu. Ženklinimas ir reikšmės neatsiranda iš natūralios būtinių patirties. Jos atsiranda kultūrinių reikšmių kūrimo sistemų, kurios išmoko ženklų perskaitymo kodų ir įtvirtina normatyvinius vartotojiškos elgsenos standartus, dėka (Featherstone 2007). Ušakinas pripažįsta, kad posovietinėje erdvėje vartojimas skleidžiasi „kultūrinių reikšmių deficito sąlygomis“, todėl „naujųjų rusų“ statuso išraiška galima tik kiekybiniu pavidalu. Tačiau vartojimą apibrėžiant kaip žinių bei įgūdžių sistemą ir kaip simbolinį kapitalą akumuluojančią praktiką, susidursime su įdomiu paradoksu. Moterys kaip *vartotojos* turi žymiai daugiau patirties ir vartojimo sistemoje disponuoja žymiai didesniu simboliu kapitalu nei vyrai. Jos geriau žino prekių ženklus, prekių paskirstymo sistemas, daugiau laiko praleidžia vartojimo vietose, savo pasirinkimuose demonstruoja akivaizdžiai didesnę išmanymą, nei vyrai.

Bandant paaiškinti lyčių skirtumus, ko-

dėl vyriškos vartojimo praktikos skiriasi nuo moteriškų, galima būtų pasiūlyti istorinį matmenį turinčią hipotezę, kad moterų vartojimo įgūdžiai ir kompetencijos susiformavo sovietmečiu. Vartojančios moters vaizdinys buvo kuriamas ideologiškai, o moteriškos žiniasklaidos dėka vyko kompetentingos vartotojos socializacija, kuri turėjo žinoti kaip tinkamai elgtis deficito sąlygomis. Posovietinėje erdvėje stebime savotišką moteriško vartojimo režimo tęstinumą: galime kalbėti apie dabartines moteris kaip sumanias vartotojas (aišku, dabar jau gausos sąlygomis), kurios vartotojiškos elgsenos reikšmių ir semiotikos išmoka iš moteriškų žurnalų puslapių bei televizijos laidų, kaip ir jų mamos sovietmečiu. Vyrų situacija yra truputį kitokia. Akivaizdu, kad vartojimo sferoje jie neprilygsta moterims savo simboliniu kapitalu, kurį leidžia sukaupti ir demonstruoja vartojimas. Jei moteris metaforiškai galima vadinti vartojimo specialistėmis, tai vyrus – nemokšomis. Posovietinėje erdvėje vyrai neturi tokių vartojimo įgūdžių kaip moterys dėl gana paprastos priežasties. Ideologiškai vyras-vartotojas yra naujas socialinis vaidmuo, kurio nebuvo sovietinėje sistemoje ir kurio socializacijos mechanizmai posovietiniu yra dar gana primityvūs. Tuo lengvai galima įsitikinti palyginus 1990-2000 metų vyrams skirtų žurnalų skaičių bei turinį su moteriškais žurnalais. Pastarųjų yra žymiai daugiau nei vyriškos žiniasklaidos, o jų turinyje dominuoja kompetentingo vartojimo ugdymo temos, kurios skaitytoją pasiekia

specialistų patarimų, mados, reklamos ar kitų rinkodarinių tekstų dėka.

Akivaizdu, kad svarstant posovietinio vyriškumo klausimus svarbu aptarti ne tik vartojimo praktikas, bet ir vartotojiškos elgsenos reikšmes kuriančias sistemas kaip reklama, rinkodara, mada, dizainas, populiarioji žiniasklaida ir literatūra. Daugelis vyriškumo tyrinėtojų posovietinėje erdvėje lyg ir bando užsiimti būtent tokia naujojo vyriškumo modelio rekonstrukcija (Hearn *et al.* 2003; Tereškinas 1999; 2007; Чернова 2003; Ушакин 2002b; Здравомыслова и Темкина 2002; Liukinevičienė 2004; Dągytė ir Jurkonytė 2004)<sup>3</sup>, tačiau jų dėmesį labiausiai traukia *naujasis* normatyvinis „projektas“. Ši semiotinė pastanga, kuri dažniausiai pasirenka reklamoje kuriamus vaizdinius bei atlieka socialinės kritikos vaidmenį, iš analizės akiračio pradangina istorinę dimensiją – dabarties sąsajas su sovietmečiu susiformavusiais tapatybės modeliais. Manychiau, kad posovietinio vyriškumo studijose turėtų būti užimama kiek kitokia metodologinė pozicija. Rinkodaros, mados, dizaino ir stiliaus formavimo sistemų analizė turi rekonstruoti ne tik tai, kokį naujo vyro tipą bandė formuoti rinkos specialistai bei žiniasklaida, bet ir kokio tipo vyrą *siekta transformuoti* naujais kultūriniais vaizdiniais. Reikia identifikuoti ne tik tai, kas akivaizdžiai matoma šių sistemų kuriamuose vizualiniuose diskursuose, bet ir tai, kas lieka nutylėta ir kas yra diskursų kontrolės objektas. Tad posovietinio tapatumo tyrime svarbus yra ne tik vyro tapatybės projektas –

<sup>3</sup> Plačiau apie tai rašyta pirmoje šio teksto „Posovietinis vyriškumas: išbrauktas ar nepastebėtas darbotvarkės klausimas?“ dalyje (Kraniauskas 2008).



„naujas stilingas vyras“, bet ir jo medžiaga, t.y. transformacijos objektas – „sovietinis ar posovietinis vyras“.

Šių svarstymų kontekste gimsta ir kiti svarbūs klausimai: kaip posovietinėje tikrovėje buvo priimtas naujojo vyriškumo modelis (ar modeliai) ir kiek jis susilaukė atmetimo? Kiek šie modeliai ženklino atotrūkį nuo ankstesnių vyriškos tapatybės modelių ir kiek sovietmečiu susiformavusi vyriškumo samprata buvo organiškai integruota į naujojo vyro idealą? Kiek sovietmečiu susiformavusios kultūrinės reikšmės išliko gajomis ir veiksmingomis naujomis gyvenimo sąlygomis? Kaip įveikiamas potencialus kultūrinių reikšmių konfliktas kasdieniame lygmenyje? Ar šis konfliktas sukuria naujas simbolinės hierarchijos struktūras, kurios gali marginalizuoti anksčiau dominavusias vyriškos tapatybės praktikas? Į šiuos klausimus iš dalies atsako Artūras Tereškinas plėtodamas vyrų socialinio kentėjimo temą.

### 2.3. Posovietinis vyriškumas ir socialinė kančia

Vytauto Didžiojo universiteto sociologas Artūras Tereškinas posovietinio vyriškumo klausimus svarsto marginalizuoto vyriškumo kontekste. Toks sprendimas iš dalies atspindi ankstesnį jo domėjimąsi margina-

liomis vyriškumo apraiškomis kaip homoseksualumas ir *queer* tematika (Tereškinas 2001; Tereškinas 2002; Tereškinas 2004; Tereškinas 2007), bet kartu žymi ir naują tyrinėjimų etapą. Dėmesio centre – nauja vyrų kategorija: darbininkai, fizinį darbą dirbantys (dirbę) vyrai. Tereškino teigimu, dabartinės paslaugų rinkos bei informacinių technologijų visuomenės sąlygomis fizinis darbas ir jo nuvertinimas yra kai kurių vyrų socialinės atskirties, kančios ir marginalumo priežastis.

Posovietiniu vyriškumu Tereškinas susidomėjo neseniai. Pirmieji svarstymai šia tema, tikriausiai, buvo artikuliuoti 2008 m. spalio 21 d. seminare „Post-Soviet Masculinities, Shame and the Archives of Social Suffering in Contemporary Lithuania“ Glasgow universitete (Tereškinas 2008). Vėliau jie išplėtoti paskaitoje „Posovietiniai vyriškumai, socialinis kentėjimas ir darbininkai vyrai šiuolaikinėje Lietuvoje“, skaitytoje 2009 m. balandžio 2 d. Laisvojo universiteto auditorijai Vilniuje (Tereškinas 2009a; Samoškaitė 2009) bei publikuoti keliuose akademinuose straipsniuose (Tereškinas 2009b; Tereškinas 2010; Tereškinas ir Dryžaitė 2009)<sup>4</sup>. Visi minimi tekstai panašūs ne tik aptariama problematika, bet ir struktūra. Kadangi kiekvienas jų skirtas skirtingoms

<sup>4</sup> Pradėjus rašyti šį tekstą apie posovietinį vyriškumą, kurio pirmoji dalis buvo išspausdinta 2008 metais (Kračiauskas 2008), viena iš kritinės analizės paskatų buvo internete publikuotas A. Tereškino pranešimas (2008), perskaitytas moksliniame seminare Glasgovo universitete. Darbinis pranešimo tekstas leido numanyti, kad greitai turėtų pasirodyti išsamesnė posovietinio vyriškumo studija. Tai liudija ir 2009 metais perskaitytos paskaitos tezės bei vėliau publikuoti tekstai (Tereškinas 2009a; Tereškinas 2009b; Tereškinas 2010; Tereškinas ir Dryžaitė 2009), kurie yra savotiška A. Tereškino rašomos knygos apie socialiai kenčiančius vyrus preliudija. Toks A. Tereškino kūrybinės raidos procesas, mano lūkesčiai šio proceso atžvilgiu ir bandymas įsigilinti į naujai pasirodantį A. Tereškino pasisakymus iš dalies tapo mano teksto „Posovietinis vyriškumas: išbrauktas ar nepastebėtas darbotvarkės klausimas?“ antrosios dalies „vėlavimo“ priežastimi.

auditorijoms ir juose yra labai daug pasikartojimų, šiuos rašinius galima laikyti vienos tezės variacijomis.

Tereškino tezė apie posovietinį vyriškumą grindžiama darbininkų vyrų, dirbusių ir dirbančių sunkų fizinį darbą, pasakojimais, prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu (1984) kultūrinės reprodukcijos ir australų sociologės Raewyn Connell (2005) hegemoninio vyriškumo teorijomis. Posovietinį vyriškumą Tereškinas identifikuoja kaip darbininkų klasės vyrų tapatybės raišką. Jį domina darbininkų vyrų kategorija, kuri „apibūdinama ne kaip politinis ar ekonominis darinys, bet kaip kultūrinis socialinis vienetasis, kuriam būdingi panašūs įpročiai, elgesio modeliai, pasaulėjauta ir pasaulėžiūra“ (Tereškinas ir Dryžaitė 2009; 63), o jo analizės dėmesio centre – socialinės kančios klausimas. Pastarąją Tereškinas susieja su posovietine darbininkų patirtimi bei sovietmečiu susiformavusiais vyriškumo vaizdiniais.

Darbininkai vyrai, kurie sovietmečiu buvo ideologiškai privilegijuota socialinė-kultūrinė kategorija ir ekonominė klasė, skaudžiausiai išgyveno bei patiria socialines ir ekonomines 1990-1996-ųjų permainas. Viena vertus, permainos yra globalios. Pa-

saulyje kintanti šiuolaikinės ekonomikos struktūra vis mažiau ir mažiau reikalauja fizinio darbo. Besiplečiantis paslaugų sektorius, pramoninės gamybos robotizavimas ir automatizavimas nuvertina fizinę jėgą ir įgūdžius. Dabartinės ekonomikos sąlygomis darbininkų poreikis yra žymiai mažesnis nei 1970-1990-aisiais. Kita vertus, permainos buvo nulemtos ir lokalios pramonės struktūros transformacijos. 1990-1996 metais sparčiai griūna Sovietų Sąjungos planinės ekonomikos sukurta pramoninės gamybos ir produkcijos paskirstymo sistema. Nepriklausomybę paskelbusios šalys, kuriose buvo lokalizuotos vadinamosios „sąjunginės reikšmės“ gamybos įmonės, tiekiančios pramoninę produkciją visai Sovietų Sąjungai, turėjo radikaliai transformuoti savo ekonomiką. Decentralizavimas arba naujos nacionalinės ekonomikos kūrimas reiškė tradicinės gamybinės produkcijos apimtys mažinimą<sup>5</sup>, gamyklų bei fabrikų uždarymą ir darbininkų atleidimą iš darbo<sup>6</sup>. Praradę ekonominį savo egzistencijos pagrindą, daugelis darbininkų gana skaudžiai išgyveno prisitaikymą prie naujos ekonominės aplinkos. Kai kuriems tai reiškė ilgalaikę bedarbystę, kitiems – naują ekonominę vei-

<sup>5</sup> Šio teiginio iliustracijai galima pasitelkti Klaipėdos miesto pramonės transformaciją 1990-1996 metais. 1990 m. Klaipėdoje buvo pagaminama 293 mln. galvaninių elementų, 48,3 tūkst. tonų mėsos, 72,9 mln. žuvies konservų indelių, 99, 2 tūkst. tonų kartono ir popieriaus (Statistikos departamentas 1991). Per keletus metus pagaminamos produkcijos apimtys krito apie 5-10 kartų. 1996 m. sausų galvaninių elementų buvo pagaminta 9,9 mln., mėsos – 12,8 tūkst. tonų, žuvies konservų – 12,2 mln. indelių, popieriaus ir kartono – 5,8 tūkst. tonų (Statistikos departamentas 1997). Nauja pramonės struktūra mieste susiformavo tik apie 1998-2000 metus, kada buvo stebimas kai kurių minėtų gamybos šakų pagaminamos produkcijos augimas, naujų pramonės įmonių ir šakų atsiradimas mieste.

<sup>6</sup> Pratešiant mintis apie Klaipėdos miesto ekonominės struktūros kaitą, galima pažvelgti į bedarbystės fenomeną šiame mieste. 1992 metais Klaipėdoje pradedamas fiksuoti bedarbių skaičius. Jis tuo metu siekė apie 0,5 tūkst. bedarbių. 1996 metais jis išaugo iki 5,8 tūkst. bedarbių (Statistikos departamentas 1997). Akivaizdu, kad didesnę jų dalį sudarė mažėjančio pramonės sektoriaus darbininkai.



klą, kuri nebuvo susijusi su anksčiau įgytais fiziniais įgūdžiais ar jėga.

Ekonomines permainas lydėjo ir ideologiniai pokyčiai. Naujai besiformuojančio kapitalistinio ūkininkavimo etoso simboliu tapo verslininkas, kuris sugebėjo pasinaudoti ekonominių permainų suteiktomis galimybėmis (legaliomis ir nelegaliomis). O darbininkai kaip ideologinė-kultūrinė kategorija simbolinės hierarchijos struktūroje atsiduria labai žemai. Įvardindamas minėtą ideologinę slinktį, Tereškinas darbininkus pavadina „nuvainikuotais herojais“ (angl. *fallen heros*) (Tereškinas ir Dryžaitė 2009; Tereškinas 2010), taip lyg ir atkartodamas anksčiau vartotą britų sociologės Rebecca Kay (2006) metaforą, kuria ji apibūdino savo informantų – Kalugos ir Barnaulo vyrų – posovietinę patirtį. Kaip derėtų suprasti posovietinį vyriškumą? Tereškinas pasiūlo tokį apibūdinimą:

„Galima teigti, kad nemažas skaičius vyrų, paveikti sparčios socialinės, ekonominės ir politinės kaitos, dėl savo socialinės padėties, amžiaus, negalios, seksualinės orientacijos ir etninės priklausomybės išgyvena skausmingą socialinę atskirtį ir marginalizaciją. Būti posovietiniu vyru jiems reiškia gėdą, nusivylimą ir bejėgiškumą“ (Tereškinas 2010; 24).

Bandant šiek tiek išplėtoti šią mintį, tikslinga posovietinį vyriškumą suprasti kaip siekį išlaikyti, įprasminti ir pateisinti sovietmečiu susiformavusios vyriškos tapatybės vaizdinius bei praktikas pakitusios socialinės tikrovės sąlygomis. Toks vaizdinių ir tikrovės nesuderinamumas veda link vidinio asmenybės konflikto, kuris išgyvenamas per socialinę kančią.

Savo dabartinę tapatybę darbininkai vėlai konstruoja pasitelkdami retrospektyvią

asmeninės patirties ir sovietinės sistemos pasiūlytų vyriškumo reikšmių projekciją. Vyriškumas, kaip jis buvo suprantamas sovietmečio darbininkų kultūroje, pabrėžė darbo vertę, fizinę jėgą, jos demonstravimą, stiprų, kontroliuojamą ir lavinamą kūną, fizinį varžymąsi su kitais vyrais, techninį kasdienės buities įvaldymą, vyrišką solidarumą darbo sferoje. Vyriškumo bruožai buvo ideologiškai projektuojami ir struktūriškai diegiami įvairių socialinių sistemų dėka. Sportinis ugdymas, profesinis auklėjimas, sovietinio herojiško realizmo kinematografija, menas ir literatūra, karinis parengimas, gamybinės moksleivių praktikos pramoninėje aplinkoje formavo ypatingą klasinį darbininko *habitus*, kuris išliko veiksnus net šioms sistemos sugriuvus. Būtent toks vyriško identiteto modelis, dabarties sąlygomis nebepalaikomas struktūrinės aplinkos, tampa akivaizdžiausia vidinio konflikto priežastimi, o darbininkų vyrų tapatybė – kentėjimo, įtampos bei nevilties vieta.

Nors Tereškinas savo tyrinėjimuose daug dėmesio skiria būtent darbininkų klasės vyrams ir jie yra ryškiausias posovietinio vyriškumo pavyzdys, jis pripažįsta, kad posovietinis vyriškumas neturėtų būti išskirtinai susietas su fiziniu darbu dirbančių vyrų kategorija.

„Turime pridurti, kad galima kalbėti ir apie hibridiškus posovietinius vyriškos lyties subjektus, kurie atsirado suderinus tradiciškais laikomus vyriškumo bruožus, kaip tvirtumas, heroizmas ir vyriška jėga, su anksčiau laikytomis moteriškumo apraiškomis, kaip emocinis jautrumas, empatija, meilės jausmai savo vaikams ir pan.“ (Tereškinas 2009b; 79).

Tačiau, Tereškino nuomone, viešojoje erdvėje apie tokius vyriškumus arba iš viso

nekalbama, arba kalbama labai retai. Žinant Tereškino domėjimąsi homoseksualumo, transvestizmo ir *queer* tematika, galima numanyti, kad būtent šios vyrų kategorijos yra nutylimos ir marginalizuotos vyriškos tapatybės dabartinėje Lietuvoje bei likusioje posovietinėje erdvėje. Kad ir kaip skambėtų paradoksaliai, ši interpretacija leidžia padaryti išvadą, kad darbininkai ir homoseksualai posovietinėje visuomenėje tampa viena socialine ir politine klase. Esminės šių dviejų vyrų kategorijų skirtybės ir sunkiai derančius vyriškos tapatybės modelius sujungia bendras buvimas subordinuotųjų pozicijoje hegemoniško vyriškumo atžvilgiu bei šios pozicijos atnešta socialinė kančia. Trumpai apžvelgus Tereškino pasiūlytą interpretaciją, galima pabandyti įvardinti jos silpnąsias ir stipriąsias vietas – kiek ji gali atskleisti „posovietinio vyriškumo“ fenomeną?

Silpniausia vieta yra metodologinis „posovietiško“ neapibrėžtumas. „Posovietinis vyriškumas“ Tereškino tekstuose atlieka daugiau aprašomosios, nei analitinės sąvokos funkciją. Apibūdinimas „posovietinis“ vartojamas gana atsargiai ir pirmiausiai atsižvelgiant į potencialią klausytojų/skaitytojų auditoriją. Galima skirti tris sąvokos vartojimo/nevartojimo kontekstus, kurie yra daugiau situaciniai, nei diskursyvūs. Pirmas „posovietinio vyriškumo“ sąvokos pasirodymo kontekstas yra tik anglų kalba publikuoti tekstai (Tereškinas 2008; Tereškinas 2009b; Tereškinas 2010), kurie, tikriausiai, daugiau orientuoti į užsienio skaitytojus. Antra, „posovietinio vyriškumo“ sąvoką galima buvo išgirsti ir lietuviškame kontekste – viešojoje paskaitoje plačiai visuomenei

(Tereškinas 2009a; Samoškaitė 2009). Vieša paskaita, kaip situacinis kontekstas, nereikalauja metodologiško sąvokų apibrėžtumo, tad autorius gana laisvai pasitenkina stilistine sąvokos funkcija. Trečia, „posovietinio vyriškumo“ sąvoka visiškai dingsta iš lietuviško teksto „Darbininkai vyrai ir socialinis kentėjimas šiuolaikinėje Lietuvoje“ (Tereškinas ir Dryžaitė 2009), publikuoto žurnale *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. Šiame tekste net neužsimenama apie „posovietišumą“. Kodėl įvyksta tokia sąvokos transformacija? Kodėl anglų kalba publikuotuose tekstuose reiškinys aprašomas kaip „posovietinis“, o lietuviškame – kaip šiuolaikiškas, nors visuose tekstuose kalbama apie tą patį fenomeną?

Tikėtina, kad Tereškino tekstuose apibūdinimas „posovietinis“ yra veikiau *stilistinė figūra*, nei analitinė kategorija. „Posovietinis vyriškumas“ gali pasirodyti žymiai įdomesnis ir patrauklesnis užsienio tyrinėtojams nei „koks nors kitoks“ vyriškumas. Gali būti, kad angliškai skaitanti auditorija apibūdiniamą „posovietinį“ supras adekvačiai: ir kaip geografinę nuorodą į buvusios Sovietų Sąjungos teritoriją, ir kaip politinių, socialinių bei ekonominių transformacijų pagimdytą istorinį fenomeną. Kitaip sakant, „posovietinis“ yra kažkas naujo senoje geopolitinėje erdvėje. Aišku, būtų per drąsu teigti, kad „posovietinio vyriškumo“ sąvoką Tereškinas panaudoja tik kaip akademinės rinkodaros triuką, kur *post-Sovieticus* yra tik patraukli metafora ar kategorija, kurią galima ideologiškai eksploatuoti vakarietiško Centrinės ir Rytų Europos studijų kontekste. Tačiau ši sąvoka, skirtingai nei „socialinis kentėjimas“

ar „darbininkų klasės kultūra“, Tereškino tekstuose plačiau neeksplikuojama. Kitaip sakant, galima pasigesti aiškesnės metodologinės Tereškino pozicijos, paaiškinančios, kodėl vartojamas būtent apibūdinimas „posovietinis“, o ne „marginalus“, „subordinuotas“ ar dar koks nors kitas vyriškumas.

Nepaisant pateiktos kritikos, akivaizdu, kad posovietinio vyriškumo sąvoka turi žymiai didesnę analitinę galią, kuri, mano manymu, Tereškino tekstuose atsiskleidžia teze apie ilgalaikį sovietinio vyriškumo idealų poveikį vyresnio amžiaus darbininkų vyrų tapatybėms bei šių tapatybių krizę naujojo hegemoniško vyriškumo akivaizdoje. Būtent dabarties istorinės sąsajos su tirpstančia sovietine socialine tikrove, buvusių ir esamų normatyvinių tapatybės modelių konfliktas, akivaizdus praeities pulsavimas dabarties gyvenamajame pasaulyje yra tai, ką galima pavadinti posovietiniu fenomenu. Tai yra stiprioji Tereškino teorijos pusė, leidžianti posovietinio vyriškumo sąvokai suteikti aiškesnį turinį.

Kitas įdomus metodologinis sprendimas (neaišku, kiek šis pasirinkimas tikslingas) yra vyrų kohortų, kuriose stebima posovietinio vyriškumo raiška, pasirinkimas. Į tyrimui atrinktų vyrų kategoriją, kuriai pritaikoma posovietinio vyriškumo sąvoka, pateko ne tik sovietinio darbininko duonos ragavę vyrai, bet ir tie, kurie realiai nepatyrė darbininkiško sovietinio darbo režimo. Posovietinio vyriškumo tapatybės konfliktus patiria ne tik dabartiniai penkiasdešimtmečiai ar šešiasdešimtmečiai, kurie gimė 1950-1960-taisiais, bet ir 1980-1990 metais gimę vyrai, kurie į darbo rinką atėjo jau naujos

socialinės tikrovės sąlygomis, t.y. 2000-2008 metais. Gal kai kas ir galėtų paprieštarauti dėl per daug laisvos posovietinio vyriškumo interpretacijos ir jo projekcijos į naują kartą, tačiau Tereškino sprendimas turi sociologinį pagrindimą.

Kadangi kalbama apie fizinį darbą ir jo etosą, būtina prisiminti, kad socialinėje struktūroje dažniausiai bus pastebimas socialinės padėties bei jos nulemtos mąstymo, pasirinkimų ir veiksmų dispozicijų perdavimas iš kartos į kartą. Darbininkai dažniausiai atsiranda darbininkiškose šeimose, o jų gretas tik retais atvejais papildo tie, kure kilo iš nefizinį darbą dirbančiųjų sluoksnio. Individo *habitus* formuojasi šeimos aplinkoje, kuri išugdo socialinei klasei ir jos aplinkai būdingų ir imperatyvių elgsenos modelių. Klasinė pozicija ir jos nulemtas *habitus* reprodukuojami socializacijos aplinkos dėka (Bourdieu 1984). Tai reiškia, kad požiūris į sunkų fizinį darbą, kūniški įgūdžiai ir fiziniam darbui suteikiamos kultūrinės reikšmės bus iš dalies perimtos iš tėvų, o darbininkų vaikai dažniau bus linkę pasirinkti fizinį darbą, kaip ir jų tėvai. Posovietinio vyriškumo atveju, kai daugelis šių dienų darbininkų yra kilę iš sovietinio proletariato šeimų, sovietinis fizinio darbo etosas, o tiksliau – jo likučiai vis dar rezonuoja dabartinėje fizinio darbo rinkoje. Istorinė patirtis pasiveja šių dienų jaunus darbininkus dėl darbininkiškoje šeimoje susiformavusio *habitus*. Tai įtikinamai veda link išvados, kad korektiška vartoti posovietinio vyriškumo sąvoką netgi tais atvejais, kai kalbama apie vyrus, gimusius po 1990-ųjų, o darbininkų klasės vaikai, kaip ir jų tėvai, susiduria su panašiomis

socialinėmis problemomis, kylančiomis dėl jų padėties visuomenės struktūroje.

Tokia sociologinė interpretacija pasiūlo ir kitą įdomų sprendinį bei atsakymą į klausimą – kada gi baigėsi ar baigsis posovietinis laikotarpis? Kada apibūdinimas „posovietinis“ indikuos istoriją, bet ne dabarties fenomenus? Kaip nustatyti chronologinį riboženklį tarp „posovietinis“ ir „post-posovietinis“? Darant prielaidą, kad 1992-1995 metais įvyko ryškesnis darbininkiškos profesijos tapatybės lūžis, kai buvusioje Sovietų Sąjungos geopolitinėje erdvėje visiškai sugriuvusi ankstesnė pramoninės gamybos sistema pareikalavo iš daugelio darbininkų naujų adaptacijos prie naujosios ekonominės tvarkos būdų, ir kad į fizinio darbo rinką pirmą kartą dažniausiai ateina 18-25 metų amžiaus jauni vyrai, posovietinis laikotarpis ilgiausiai gali trukti iki 2020 metų. Tais metais 1995-aisiais gimusiųjų kohortai sukaks 25 metai. Aišku, toks skaičiavimas yra labai spekuliatyvus – grindžiamas struktūriniais pramonės sektoriaus pokyčiais bei jos poveikiu konkrečios užimtumo grupės tapatybės transformacijai. Gali būti, kad riboženklį tikslinga stumtelėti link 2015-ųjų ir neužmiršti, kad kai kuriuose visuomenės sektoriuose posovietinis periodas galėjo baigtis žymiai anksčiau nei kitur.

Aptariant posovietinį vyriškumą, Tereškina labiausiai domina vyriškos patirtys bei tapatybės modeliai, todėl jo analizėje galima pasigesti išsamesnės struktūrinės analizės. Nedidelė išimtis yra kiek detalesnis ir referatyvus britų darbininkų klasės transformacijų aptarimas (Tereškinas ir Dryžaitė 2009), kurio interpretaciniai modeliai sunkiai pri-

taikomi posovietinio konteksto analizei. Kodėl svarbu kalbėti apie struktūrinę analizę ir sutelkti dėmesį į sisteminius aplinkos pokyčius?

Tereškino interpretacija implikuoja, kad sovietmečiu kurtas darbininkų klasės vyriškos tapatybės modelis patiria krizę, nes globalus naujas hegemoniškas vyriškumas bei paslaugų ekonomika reikalauja visiškai kitokių įgūdžių ir kūno, nei pasiūlo darbininkiškas *habitus*. Tačiau ar stiprumas, fizinė jėga ir jos demonstravimas, kontroliuojamas ir lavinamas kūnas, vyriško solidarumo etosas, techniškai buities kontroliavimas iš tikro praranda savo reikšmę simbolinio kapitalo rinkoje? Tikriausiai, kad ne. Tai, ko nesvarsto Tereškinas, yra minėtų darbininkiško vyriškumo komponentų kaip simbolinio kapitalo *nusavinimas* ir jų sisteminė transpozicija kultūrinėje vyriškumo reikšmių hierarchijoje. Posovietiniu laikotarpiu fizinio darbo sistema tiesiog nebeišsaugo kultūrinių vyriškumo simbolių, kadangi sugriūna juos kūrusios ir palaikančios kultūrinių reikšmių sistemos. Ankstesni vyriškumo simboliai fizinio darbo kontekste praranda savo reikšmę, jie tampa tuščiais ir nieko reikšmingo neženklinančiais ženklais. Tačiau simboliai nedingsta. Jie įgyja naują reikšmę kitose socialinėse sistemose, kurios apriboja kai kurias socialines grupes nuo šio simbolinio kapitalo.

Kaip tokio simbolinio nusavinimo pavyzdį galima paimti fiziškai stipraus ir lavinamo kūno vaizdinį. Tereškino kalbintų vyrų pasakojimuose dažnai minima aktyvaus mėgėjiško sporto patirtis, kuri formavo raumenis, ištvermę, vyrišką išvaizdą ir kitas fizi-

nes charakteristikas. Mėgėjiškas sportas kaip struktūrinė sistema buvo svarbus tuo, kad leido daugeliui vyrų įgyti geidžiamą simbolinį kapitalą – fizinius vyriškumo atributus, kurie vizualiai matomi, ženklina jo tapatybę ir pranašumą fiziškai silpnesnių vyrų atžvilgiu. Sovietinis ideologinis režimas skatino ir puoselėjo mėgėjišką sportą, jis buvo prieinamas daugeliui vyrų, nereikalavo didesnių finansinių investicijų. Daugelio namuose buvo galima atrasti įvairiausių svarmenų, kurių kilnojimas nereikalavo didesnio kūno formavimo subtilių žinojimo. Tad savo fizinį pranašumą kaip vyriškumo ženkla visada buvo galima pademonstruoti fizinio darbo erdvėje.

Stiprus kūnas kaip simbolinis kapitalas posovietiniu laikotarpiu nusavinamas iš fizinio darbo sferos. Jis perkeltas į seksualumo kultūrinės reikšmės formuojančią sistemą. Stiprus, apnuoginti ir išvaizdūs raumenys dabar dažniausiai pastebimi pasilinksminimų vietose, kurios implikuoja seksualinių ryšių konstravimą. Patys geriausi pavyzdžiai būtų raumeningo homoseksualaus vyro arba vakarėliuose besilankančių raumeningų jaunuolių, flirtuojančių su merginomis, vaizdiniai. Kiekvienas jų turi savo seksualinę estetiką, bet abiem atvejais raumeningo kūno sąsajos su seksualumu yra akivaizdžios. Jei sovietmečiu fiziškai stiprus

vyro kūnas kaip kultūrinis simbolis priklausė darbininkams, naujoje politinėje erdvėje jis priklauso kitiems arba jį norima pasisavinti<sup>7</sup>. Taip simbolinėje erdvėje fizinis kūnas nusavinamas iš darbininkų klasės ir perkeltas į kitą reikšmių sistemą.

Mėgėjiškas sportas, kaip simbolinį kapitalą generuojanti ir skirstanti sistema, neišnyksta. Tiesiog atsiranda šiek tiek kitokie šios sistemos veikimo principai. Fizinio kūno formavimas tampa atskira disciplina, kurios kontrolė priklauso nuo profesionalių trenerių, sudėtingėjančių technologinių sprendimų (pvz., svarmenų staklių įvairovės), biomedicininų ir kitų žinių kaip tinkamai formuoti kūną. Mėgėjišką sportą pradeda kontroliuoti profesionalų sistemos. Būtent jos apriboja nepasiturinčių grupių galimybes siekti to simbolinio kapitalo (fiziškai tvirto ir išvaizdus kūno), kurį mėgėjiško sporto sistema gali pasiūlyti. Kitaip sakant, stiprus fizinis kūnas dabartiniais laikais tampa finansinės investicijos ir perkamosios galios ženklu, reikšmingu seksualumo sferoje, o ideologinėje plotmėje nuostata „pasidaryk stiprų kūną pats“ išstumia profesinio disciplinarinio diskurso.

Sutelkiant dėmesį į struktūrinės sąlygas ir socialines sistemas galima atpažinti ir kitų darbininkų kultūros simbolių atributų nusavinimo procesus: fizinę jėgą ir varžyma-

<sup>7</sup> Įdomumo dėlei galima prisiminti diskusijas dėl homoerotiškos sovietinio realistinio meno interpretacijos. 2003 m. ant Lietuvos gėjų lygos išleistos brošiūros viršelio apie homoseksualių žmonių diskriminaciją darbe atsirado 1952 m. sukurtos N. Petrulio ir B. Vyšniausko skulptūros „Pramonė ir statyba“ – ant Vilniaus Žaliojo tilto stovinčių dviejų raumeningų darbininkų – nuotrauka. Ši skulptūra buvo specialiai parinkta leidiniui, kaip simbolizuojanti dviejų vyrų homoerotinį ryšį. 2005 m. kino režisierius Valdas Navasaitis ir rašytojas Giedrius Ivaškevičius sukūrė filmą „Dviese ant tilto“, kur pabandė parodyti varžymąsi dėl simbolių reikšmių, t.y. skirtingų socialinių grupių požiūrius į šią skulptūrą ir kitą sovietinio herojiško meno paveldą.

sis nusavinama naujų sporto rūšių sistemų kaip galiūnų varžybos ar kova be taisyklių; techninis namų ūkio buities kontroliavimas, ypač sudėtingėjant buitinei technikai ir plintant informacinėms technologijoms, užleidžiamas išorės specialistams; darbo solidarumo etosas perimamas stambių verslo įmonių kaip naujas komandinis darbas. Visos paminėtos socialinės sistemos kuria naujus vyriškumo modelius senųjų simbolių transformacijos ir transpozicijos dėka.

Bet šioje struktūrinėje analizėje nederėtų užmiršti posovietinio vyriškumo klausimo: kaip sovietinio režimo sukurti vyrų tapatybės modeliai, jų kultūrinės reprezentacijos bei jas palaikiusios socialinės sistemos išlieka veiksmingomis, nors ir silpnėjančiomis vyriškos tapatybės konstravimo prielaidomis naujos socialinės tikrovės sąlygomis?

### 3. Posovietinio vyriškumo studijų galimybės

Kaip vertinti Juškos ir jo kolegų (2003), Ušakino (2002) ir Tereškino (Tereškinas 2009a; Tereškinas 2009b; Tereškinas 2010; Tereškinas ir Dryžaitė 2009) analitines pastangas, kuriomis jie bando conceptualizuoti vyriškų tapatybių raišką posovietinėje socialinėje tikrovėje? Ar šių autorių tyrimai, projektai ir sumanymai galėtų tapti rimtu atspirties tašku (ar bent jau gairėmis) posovietinio vyriškumo kaip socialinio-istorinio reiškimo tyrinėjimams? Kokiais metodais

galima įiminti posovietinio vyro tapatybės, o tiksliau – tapatybių mįslę?

Kiekvienas mokslininkas siūlo savo sprendinius: Juška ir jo kolegos – struktūrinę, Ušakinas – semiotinę, o Tereškinas – fenomenologinę analizę. Kiekvieną domina netapatūs dalykai: Jušką – socialinės patologijos apraiškos normatyviniame darbo rinkos kontekste, Ušakiną – statuso ženklų reprezentacijos vartojimo praktikose, o Tereškina – socialinės kančios patirtys. Tačiau, kad ir kokios skirtingos šių sociologų analizės prielaidos, juos visus jungia bendras vardiklis – domėjimasis vyrais, kurie gyvena posovietinėje tikrovėje. Vyrai, kurių dabartinio gyvenamojo pasaulio sąlygos bei patirtys istoriškai determinuotos sovietinio režimo palikimo. Vyrai, kurie apmąsto, pažįsta, išgyvena, kritikuoja bei bando prisijaukinti dabartinę posovietinę tikrovę taip, kaip jie tai darė anksčiau, kaip juos mokė tai daryti – tėvai ar visuomenė. Būtent šiuose kasdiniuose gyvenimo bandymuose, kur įvyksta rūstus individualios tapatybės ir visuomenės normatyvinių standartų susidūrimas, skleidžiasi istoriškumo drama, kurią galima pavadinti posovietiniu vyriškumu.

Kaip jau ne kartą buvo užsiminta šiame tekste, sąvokoje „posovietinis vyriškumas“ probleminis dėmuo, kuris mus labiausiai domina, yra apibūdinimas „posovietinis“, bet ne „vyriškumas“<sup>8</sup>. „Posovietinis“ šioje sąvokoje nurodo du dalykus. Pirma, struktūrinės sąlygas bei socialines sistemas, ku-

<sup>8</sup> Kai kurie vyriškumo tyrinėtojai paprieštarautų šiam teiginiui, nes, jų nuomone, būtent „vyriškumo“ sąvokos vartojimas maskulinizmo diskurse kelia daugiausiai sumaišties. Ji žymi ir konkrečias tapatybes, ir socialines praktikas, ir normatyvinius kultūros vaizdinius, ir simbolinę vaizduotę meninėje kūryboje, ir simbolinio dominavimo išraišką lyčių hierarchijoje, ir šiai viską, kas susiję su vyrais (Hearn 2004; Connell and Messerschmidt 2005).



rios sovietmečiu formavo ideologiškai palaukomus vyriškos tapatybės modelius. Šios sistemos, kad ir prarasdamos savo įtaką socialiniam veiksmui, vis dar išlieka paveikio- mis pasikeitusioje kasdienybės aplinkoje ir struktūrizuoja individo veiksmus bei jo gali- mybių spektrą. Posovietiško efekto atsiranda dėl šių struktūrinių sąlygų susidūrimo su kitokiomis ideologinėmis ir kultūrinėmis sistemomis, turinčiomis ardomąjį poveikį senojo režimo struktūrai ir įgalinančiomis šalimais formuotis bei egzistuoti alternaty- vioms struktūrinėms aplinkoms. Kalbant metaforiškai, senosios socialinės tvarkos li- kučiai, it kokie griuvėsiai, traukia akį, kar- tais kelia susižavėjimą ar pasibaurėjimą, bet visada išlieka materialiais reliktais, nukrei- piančiais ir ribojančiais individo tapatybės klajones atsinaujinančiame socialiniame landšafte.

Antra, apibūdinimas „posovietinis“ žymi ir ideologinius vyriškos tapatybės vaizdinius, simbolius bei reikšmes, susiformavusius so- vietmečiu, ir kuriais kai kurie vyrai bando pateisinti dabartinį savo socialinį statusą, gyvenimo sąlygas bei tapatybes naujojo glo- balaus hegemoninio vyriškumo akivaizdoje. Šia prasme „posovietinis“ reiškia ne ką kitą, kaip aktyvų atminties, nostalgijos, kolekty- vinės patirties, gyvenimo istorijos, vizualių liudijimų ir autobiografijos įdarbinimą šian- dienos tapatybės kūrimo procese. Sovietinė patirtis – menama ar tikra – tampa simbo- linų išteklių šaltiniu, leidžiančiu konkre- čioms visuomenės grupėms kurti unikalius tapatybės modelius ir taip pasipriešinti sim- bolinei hegemoninio vyriškumo prievartai dabarties sąlygomis. Šiose grupėse svarbia

vyriško identiteto konstravimo strategija ir egzistencijos prielaida tampa ne ateities projekcija, bet retrospekcija. Kuria lin- kme galėtų pasukti naujos posovietinio vyriškumo(-ų) studijos ir kodėl vertėtų jo- mis užsiimti? Pabandyčiau trumpai išdėstyti pagrindinius argumentus.

Pirma, posovietinė tikrovė, kaip ją api- brėžiame šiame tekste, vis dar yra veiksmi- gas ir gyvas šiandienos tapatybių bei sociali- nio veiksmo kontekstas. Tikėtina, kad apie 2015-2020-uosius socialinių mokslų atsto- vai apie posovietinę tikrovę galės kalbėti tik kaip apie neseną praeitį, kuri fragmentiškai ir vis silpniau rezonuoja tarp vyresnės kar- tos žmonių. Todėl posovietinio vyriškumo klausimų tyrimas yra būtent šių dienų dar- botvarkės klausimas, leidžiantis pažinti vis dar gyvybingą socialinį reiškinį.

Antra, posovietinio vyriškumo studijos lokalizuoja savo analizės objektą konkre- čioje geografinėje teritorijoje ir laike. Toks tyrimas ne tik leidžia akivaizdžiau parodyti socialinių procesų istoriškumo aspektą, apie kurį ne kartą buvome užsiminę šiame tekste, bet ir veda link svarbių metodologinių pro- blemų sprendimo paieškos. Būtina svarstyti klausimus, kuo skiriasi ir kuo panašūs poso- vietinės tikrovės išgyvenimai bei jos poveikis skirtinguose geografiniuose kontekstuose, kuriuos galima apibrėžti pasitelkiant įvai- rias analitines kategorijas, pvz., buvusios Sovietų Sąjungos vakarinis regionas *versus* buvusios Sovietų Sąjungos rytus ir centrinę dalį, Baltijos šalys *versus* Kaukazą, urbani- zuotos aplinkos *versus* kaimą. Akivaizdu, kad ambicijos kalbėti apie posovietinį vy- riškumą bendromis kategorijomis susidurs

su detalio kritika, pagimdyta nacionalinių studijų. Laikantis tokios kritinės nuostatos, būtina pripažinti du dalykus: 1) kad aptarti Juškos, Ušakino ir Tereškino tekstai bei jų atžvilgiu pateikta kritika pirmiausiai buvo grindžiami urbanistine bei labiau išvystytą buvusios Sovietų Sąjungos regionų, kaip Lietuva, patirtimi; 2) kad šiame tekste siūlomos posovietinio vyriškumo interpretacijos turėtų būti kruopščiai ir kritiškai tikrinamos kituose nacionaliniuose kontekstuose. Tai iš dalies įvardija išsamių lyginamųjų studijų poreikį.

Trečia, posovietinio vyriškumo paieškos neturėtų sutelkti dėmesį tik į tuos vyrus, kurie gimė ir tapo suaugusiais sovietinės socialinės tikrovės sąlygomis, t.y. sovietmečiu patyrė pirminę ir antrinę socializaciją. Sovietinio režimo suformuotos socialinės sistemos ir jų veikimo mechanizmai neišnyko per kelias dienas ar metus, todėl jų poveikį galima atpažinti ir tose vyrų kohortose, kurios gimė naujos politinės, ekonominės ir socialinės tvarkos sąlygomis, t.y. po 1991-ųjų, visiškai subyrėjus Sovietų Sąjungai. Sociologiškai šią mintį galima suformuluoti taip: jaunuoliai susiduria su panašiomis struktūrinės aplinkos problemomis kaip ir jų tėvai bei bando jas spręsti panašiais būdais, kaip ir jų tėvai.

Be to, jauni vyrai susiduria su žymiai sudėtingesne tikrove, nei jų tėvai. Gimę po Sovietų Sąjungos žlugimo ir augę naujoje ideologinėje aplinkoje, jauni vyrai, kilę iš nepasiturinčių šeimų, žymiai skaudžiau

išgyvena posovietinio konteksto poveikį jų asmeniniam gyvenimui. Jie turi susitvarkyti ne tik su naujojo laikotarpio atneštais iššūkiais bei reikalavimais, bet ir su tėvų paliktomis bėdomis, kaip bedarbystė, menkas išsilavinimas, gyvenimo šansų ribotumas, desperacija bei materialus nepriteklis. Dabartinio paauglio ar jauno vyro pasirenkami vyriškos tapatybės raiškos būdai – demonstratyvus vartojimas, akivaizdus priešiškas autoritetui, nelegalios pajamos, smurtas ar nusizengimai įstatymams – gali būti traktuojami kaip „magiškas sprendinys“, suteikiantis pagrindą vyriškai tapatybei. Tačiau toks sprendimas nekeičia tos struktūrinės aplinkos, kuri būtent ir sukėlė šias problemas<sup>9</sup>. Tad posovietinio vyriškumo paieškos gali būti sėkmingai vykdomos ir tarp vyresnio amžiaus vyrų, kurie gimė 1940-1950-ais metais, ir tarp jaunų vyrų, gimusių 1990-1995-aisiais. Tiek vieni, tiek kiti sprendžia sovietinio paveldo paliktus sunkumus.

Ketvirta, posovietinis vyriškumas turėtų būti analizuojamas sudėtingoje simbolinės hierarchijos struktūroje – kaip jis kartu su kitais vyriškos tapatybės modeliais marginalizuojamas ir kaip praranda savo simbolinės galios pozicijas, anksčiau garantuotas ideologinio sovietinės sistemos palaikymo. Tyrinėtojai svarbu ne tik konstatuoti poziciją dabartinėje hierarchijoje (pvz., hegemoninis „transnacionalinio verslo vyriškumas“ *versus* marginalizuotus vyriškumus), bet ir parodyti istorinį procesą – kaip realiai vyksta sim-

<sup>9</sup> Ši interpretacija paimta iš Birmingemo universiteto Šiuolaikinės kultūros studijų centro studijų apie 1960-1970-ųjų darbininkų klasės jaunimą ir subkultūrų ištakas. Šiose studijose daug dėmesio skirta struktūrinei aplinkai bei jaunimo kultūros ir tėvų kultūros (angl. *parental culture*) santykių aptarimui (Hall and Jefferson 1976).

bolinės struktūros kaita. Būtina tirti ne tik tradicines, hierarchinius santykius formuojančias, socialines sistemas, kaip darbinė veikla ir užimtumas, vartojimas ir laisvalaikis, viešumas ir politika, amžius ir seksualumas, sportas ir kūnas. Tikslinga įtraukti ir šiek tiek kitokias simbolinės diferenciacijos ašis, kaip mobilumas-sėslumas, vietinis-užsienietis, kaimas-miestas, pop kultūra-aukštasis menas, „pasidaryk pats“ estetika – profesionalumo etika, kalbiniai gebėjimai-taktilinė elgsena, natūralumas-dirbtinumas. Minėtos sistemos ir diferencijuojančios ašys formuoja ne tik vieną globalią hierarchijos struktūrą, bet ir smulkesnes, lokalesnes simbolines tvarkas, kurios yra reikšmingesnės vyrų kasdienybei ir išgyvenamos tikroviškiau, nei šių vyrų santykis su įsivaizduojamu globaliu hegemoniniu vyriškumu. Posovietinis vyriškumas atsiskleidžia lokaliuose santykiuose ir jį formuoja būtent šios kintančios lokalsios tvarkos sistemos, kurių transformacijas bei poveikį privalu įvertinti.

Penkta, jei posovietinio vyriškumo studijose siekiama identifikuoti praeities struktūrų poveikį dabarties tapatybėms, būtina išspręsti ne tik struktūrinės analizės, bet vyriškos atminties atgaivinimo klausimą. Kokiais tyrimo metodais galima paskatinti atmintį ir jos dėka rekonstruoti socializacijos aplinkas, eigą bei tapatybių modelius? Tai ir metodologinis, ir empirinis klausimas. Lietuvių tyrinėtojai neblogai įvaldė kolektyvinės atminties tyrinėjimo metodus: biografinį metodą (Kraniauskiene 2000), gyvenimo istorijos (Šutinienė 2002; Šutinienė 2008; Vosyliūtė 2006), autobiografių tyrimus (Kraniauskiene 2003; Kraniauskiene

2005). Šių metodų dėka, kurie grindžiami aktyvia individo prisiminimų rekonstrukcija, stebimas subjektyvus asmeninės patirties įprasminimas dabarties sąlygomis, populiariai vadinamas „tapatybės konstravimu“. Jei šie metodai yra labiau pamėgti moteriškų tapatybių tyrimuose, tai juos tikslinga plačiau išnaudoti analizuojant ir vyrus. Be to, išvardintų metodų sąrašą tikslinga papildyti ir kiek mažiau žinomais metodologiniais sprendimais, kaip kolektyvinės atsiminimų sesijos (angl. *memory-work*) bei vizualinė sociologija.

Kolektyvinės atsiminimų sesijos įgalina sesijų dalyvius patiems analizuoti, aptarti ir teorizuoti savo patirtis, suteikti joms naujas reikšmes, atpažinti struktūrinės aplinkos poveikį, simbolines hierarchijas ir pamatyti išsilaisvinimo galimybes (Haug 1999; Pease 2000a; Pease 200b; Davies and Gannon 2006), todėl posovietinis vyriškumas gali tapti jį įprasminančios refleksijos objektu. Vizualinė sociologija taip pat suteikia naujas galimybes naujai pažvelgti į vyriškas tapatybes, kurias galima suprasti kaip vizualiai demonstruojamą fenomeną. Analizės dėmesio centre atsiduria ne tik vaizdinio kompozicija (pvz., vyro ar vyrų nuotraukos), bet ir vizualinių vaizdinių gamybos bei išviešinimo modalumai – kokiomis priemonėmis kuriamas vaizdinys ir kokiai auditorijai šis vaizdinys rodomas (Rose 2007). Vizualinės sociologijos dėka posovietinis vyriškumas, kaip subjektyvi mąstymo struktūra, gali tapti materialiu ir matomu reiškiniu.

Apibendrinant pateiktus argumentus (ir atsakant į klausimą, kodėl verta imtis posovietinio vyriškumo studijų) galima reziū-

muoti, kad posovietinis vyriškumas nėra tik stilistinė figūra, bet vis dar tikras, kompleksiškas, lokalus ir margas socialinis reiškiny, kuris gali stimuliuoti buvusios Sovietų Sąjungos sociologus (ir sociologes) analitiniam veiksmui tiek teoriniame, tiek empiriniame, tiek gyvenamosios tikrovės lygmenyje. Šią tapatybės struktūrą ne tik galima teorizuoti ar dokumentuoti įvairiausiais pažinimo me-

todais, bet ir realiai išgyventi kaip egzistencinę patirtį (kalbu apie dabartinius sociologus-vyrus), kaip istorijos suteiktą galimybę, kuri neprieinama kitiems. Būtent tokioje situacijoje, kai objektas ir subjektas yra tapatūs, galima tikėtis kritiškos, išlaisvinančios ir gyvos sociologijos. Tai tikriausiai ir būtų pagrindinis motyvas rimčiau žvilgtelti į posovietinį vyriškumą.

## LITERATŪRA

Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, trans. Richard Nice. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Connell, R.W., and James W. Messerschmidt. 2005. „Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept“ *Gender & Society* Vol.19 (6): 829-859.

Connell, Raewyn. 2005. *Masculinities*, 2nd ed. Berkeley: University of California Press.

Dagytė, Ina, ir Ilona Jurkonytė. 2004. „Vizualinis tikrovės konstravimas: lyties aspektas dienraščio „Lietuvos rytas“ fotoilustracijose“, *Socialiniai mokslai* Nr. 1 (43).

Davies, Bronwyn. & Gannon, Sussane. 2006. *Doing collective biography*. UK: McGraw Hill/Open University Press.

Featherstone, Mike. 2007. *Consumer Culture and Postmodernism*, 2nd edition. London: Sage Publications.

Hall, Stuart, and Tony Jefferson (eds). 1976. *Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*. London: Hutchinson

Haug, Frigga. & others .1999. *Female sexualisation : A collective work of memory*, trans E. Carter, 2nd edition. London: Verso.

Hearn, Jeff, Keith Pringle, Ursula Muller, Elzbieta Olesky, Teemu Tallberg, Emmi Lattu, Harry Ferguson, Oystein Gullvag Holter, Voldemar Kolga, Irina Novikova, and Alex Raynor. 2003. „Critical Studies on Men in Ten European Countries: (4)

Newspaper and Media Representations“, *Men and Masculinities* Vol.6: 173-201.

Hearn, Jeff. 2004. „From Hegemonic Masculinity to Hegemony of Men“ *Feminist Theory* Vol.5 (1): 49-72.

Juška, Arūnas, Richard Pozzuto, and Peter Johnstone. 2003. „Exclusion from Work and Impoverishment in Post-Communist Societies: The Case of “Unattached Males” in Lithuania“, *Socialinis darbas* Nr.3: 97-104.

Kay, Rebecca. 2006. *Men in Contemporary Russia: The Fallen heroes of Post-soviet Change?* Aldershot: Ashgate Publishing Limited.

Kraniauskas, Liutauras. 2008. „Posovietinis vyriškumas: išbrauktas ar nepastebėtas darbotvarkės klausimas? (I)“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* Nr.2 (22):110-123

Kraniauskienė, Sigita. 2005. „Lyties tapatybės raiška XX a. lietuvių autobiografijose“ *Tiltai*. Nr. 2 (31): 73-81.

Kraniauskienė, Sigita. 2000. „Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys“ *Sociologija. Mintis ir veiksmas* Nr.3-4 (5): 78-90.

Kraniauskienė, Sigita. 2003. *Tapatybės konstravimas biografijose (kartos ir lyties identitetas XX a. lietuvių autobiografijose): daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Liukinevičienė, Laima. 2004. „Regioninė Lietuvos spauda lyčių aspektu“, *Socialiniai mokslai* Nr.1 (43).

Pease, Bob. 2000a. Beyond the father wound: Memory-work and the deconstruction of the father-son relationship. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, Vol. 21: 9-15.

Pease, Bob. 2000b. Reconstructing heterosexual subjectivities and practices with white, middleclass men. *Race, Gender and Class*, Vol.7: 133-145.

Rose, Gillian. 2007. *Visual Methodologies: An Introduction to Interpreting Visual Materials*, 2nd edition. London: Sage Publications.

Samoškaitė, Eglė. 2009. „Vyrai kenčia, nes save suvokia kaip galingą šeimos maitintoją“. [www.delfi.lt](http://www.delfi.lt), 2009.04.06 (<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=21353224>)

Statistikos departamentas. 1991. *Lietuvos rajonų socialinė ir ekonominė raida. Statistikos rinkinys (I dalis)*. Vilnius: Statistikos departamentas.

Statistikos departamentas. 1997. *Lietuvos apskritys. Socialinė ir ekonominė raida*. Vilnius: Statistikos departamentas

Šutinienė, Irena. 2002. „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“ *Filosofija. Sociologija* Nr. 1: 57-62.

Šutinienė, Irena. 2008. „Socialinė atmintis ir šiuolaikinė lietuvių tautinė tapatybė“ *Lietuvos etnologija* Nr. 8 (17): 31-55.

Tereškinas, Artūras ir Ieva Dryžaitė. 2009. „Darbininkai vyrai ir socialinis kentėjimas šiuolaikinėje Lietuvoje.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmas* Nr.2 (25): 62-82.

Tereškinas, Artūras. 2001. *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Baltos lankos.

Tereškinas, Artūras. 2002. „Viešumo įkainiai paraštėse: seksualinių mažumų vaizdavimas Lietuvos spaudoje“ kn. *Intymios erdvės, vieši gyvenimai: kūnas, viešuma, fantazija Lietuvoje*, (sudarė Artūras Tereškinas). Vilnius: Baltos lankos.

Tereškinas, Artūras. 2004. *Vyrai, vyriškumo formos ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universitetas, Lyčių studijų centras.

Tereškinas, Artūras. 2007. *Esė apie skirtingus kūnus: kultūra, lytis, seksualumas*. Vilnius: Aprostofa.

Tereškinas, Artūras. 2008. „Post-Soviet Masculinities, Shame and the Archives of Suffering in Contemporary Lithuania“. Nepublikuotas pranešimas

Tereškinas, Artūras. 2009a. „2009 04 02 LUNI Vilnius: Artūras Tereškinas. Posovietiniai vyriškumai, socialinis kentėjimas ir darbininkai vyrai šiuolaikinėje Lietuvoje.“ ([http://www.luni.lt/index.php/2009\\_04\\_02\\_LUNI\\_Vilnius:\\_Art%C5%ABras\\_Tere%C5%A1kinas.\\_Posovietiniai\\_vyri%C5%A1kumai%2C\\_socialinis\\_kent%C4%97jimas\\_ir\\_darbininkai\\_vyrai\\_%C5%A1iuolaikin%C4%97je\\_Lietuvoje](http://www.luni.lt/index.php/2009_04_02_LUNI_Vilnius:_Art%C5%ABras_Tere%C5%A1kinas._Posovietiniai_vyri%C5%A1kumai%2C_socialinis_kent%C4%97jimas_ir_darbininkai_vyrai_%C5%A1iuolaikin%C4%97je_Lietuvoje)))

Tereškinas, Artūras. 2009b. „Social Suffering, Post-soviet Masculinities and Working -class Men.“ *Social Sciences / Socialiniai mokslai* Nr.2: 79-86.

Tereškinas, Artūras. 2010. „Men and Social Suffering in Contemporary Lithuania.“ *Anthropology of East Europe Review* Vol. 28:23-39.

Veblen, Thorstein. 1899 [2007]. *The Theory of the Leisure Class*. Oxford: Oxford University Press.

Vosyliūtė, Anelė. 2006. „Moterų patirtis: pavojingos vietos“ kn. *Moteris postmodernioje visuomenėje: konferencijų pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija. p.160-173.

Здравомыслова, Елена и Анна Темкина. 2002. «Кризис маскулинности в постсоветском дискурсе» в кн. *О муже(Н)ственности. Сборник статей*. Под ред. Сергея Ушакина. Москва:Новое литературное обозрение.

Мещеркина, Елена. 2002. «Бытие мужского сознания: опыт реконструкции маскулинной идентичности среднего и рабочего класса» в кн. *О муже(Н)ственности. Сборник статей*. Под ред. Сергея Ушакина. Москва:Новое литературное обозрение.

Ушакин, Сергей (ред.). 2002a. *О муже(Н)ственности. Сборник статей*. Москва:Новое литературное обозрение.

Ушакин, Сергей. 2002b. «Видимость мужественности» в кн. *О муже(Н)ственности. Сборник статей*. Под ред. Сергея Ушакина. Москва:Новое литературное обозрение.

Ушакин, Сергей. 2002c. «На постсоветском рынке (полов): потребление в условиях символического дефицита» в кн. *Гендерные*

*истории Восточной Европы. Сборник научных статей.* Под ред. Елены Гаповой, Альмиры Усмановой, Андреа Пето. Минск.: ЕГУ.

Ушакин, Сергей. 2007. *Поле пола.* Вильнюс: ЕГУ.

Чернова, Жана. 2003. «Корпоративный стандарт» современной мужественности», *Социологические исследования* № 2: 97-103.

## ABSTRACT

### POST-SOVIET MASCULINITY: UNNOTICED OR EXCLUDED AGENDA? (II)

The paper contributes a concept of post-Soviet masculinity to the masculinity discourse of the post-communist societies. Short overview of the main studies on men and masculinities in the territory of ex-Soviet Union and Lithuania misses idea of historicity, which might be compensated by the concept of post-Soviet masculinity. Three conceptual papers of A.Juska (2003), S.Oushakin (2002) and A.Tereskinas (2008) suggests few insights on the content of the post-Soviet masculinity. Critical analysis of three conceptual suggestions is finalized in more concrete understanding of the post-Soviet masculinity as a concept defined by historicity.

(This issue publishes the second part of the text).

Gauta: 2010 12 11

Pateikta spaudai: 2010 12 14

Klaipėdos universiteto Socialinių mokslų fakulteto

Sociologijos katedra

Minijos g. 153, LT-93158

Klaipėda

El. paštas: liutauras.kraniuskas@gmail.com